

**ՖՐԱՆՍԻԱՅԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ
ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԶԵՎԱԿՈՐՄԱՆ ԿՐԱ***

*Ռ. Գ. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ-ի ԱՌՀԻ-ի տարածաշրջանային ռազմավարական
վերլուծությունների կենտրոնի ավագ գիտնական-վերլուծաբան, ԵՊՀ
Հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի գիտաշխատող*

Ներածություն

Ֆրանսիայի արտաքին քաղաքականության գերակայությունների արդի փոփոխությունները նշանակալի ազդեցություն ունեն Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության համակարգի ձևավորման վրա: Ֆրանսիան մշտապես ակտիվ քաղաքական և տնտեսական համագործակցություն է ունեցել հարավկովկասյան պետությունների հետ, բայց տարածաշրջանային ներգրավվածության մեծացումը չի դասվել արտաքին քաղաքականության ռազմավարական գերակայությունների շարքը: Մեր ուսումնասիրության նպատակը Ֆրանսիայի արտաքին քաղաքականության արդի փոփոխությունների և Հարավային Կովկասում նրա ունեցած ազդեցության գնահատումն է: Հարավային Կովկասի անվտանգության ապահովման գործում Ֆրանսիայի աշխարհաքաղաքական դերը պարզելու համար գնահատվել են Ադրբեջանի ու Հայաստանի հետ Ֆրանսիայի ռազմաքաղաքական ու տնտեսական համագործակցության առանձնահատկությունները:

Ֆրանսիայի արտաքին քաղաքականության գերակայությունների արդի փոփոխությունները

Ֆրանսիայի արտաքին և անվտանգային քաղաքականության գերակայությունների վերանայումն սկսվեց 2017 թ.: Մակրոնի նախագահության օրոք, ինչը պայմանավորված էր Եվրոպական անվտանգային համակարգում անկայունության աստիճանի բարձրացման և ազգային անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքների աճման միտումներով: Եվրոպայում ծայրահեղական իսլամի տարածումը, ահաբեկչության սպառնալիքները, ուկրաինական ձգնաժամը, Թրամպի առաջին նախագահության շրջանում առաջացած գործակցային պրոբլեմները, ԵՄ-ի տնտեսական և միգրացիոն խնդիրները Եվրոպական տարածաշրջանում ստեղծեցին նոր սպառնալիքներ, ինչն էլ

* Հոդվածն ստացվել է 03.03.2025: Հոդվածի գրախոսությունը ստացվել է 21.04.2025:

Մակրոնի վարչակազմի համար հիմք դարձավ ազգային անվտանգության և արտաքին քաղաքականության գերակայությունները վերանայելու համար:

2017 թ. Ֆրանսիան հրապարակեց պաշտպանության և ազգային անվտանգության ռազմավարության վերանայման փաստաթուղթը, որով որպես արտաքին քաղաքականության գերակայություններ սահմանվեցին ահաբեկչության դեմ պայքարը, Սահելում և Մերձավոր Արևելքում ձգնաժամների հաղթահարումը, ինչպես նաև ԵՄ-ի ռազմավարական ինքնավարության մեծացումը¹: Ֆրանսիայում ահաբեկչության դեմ պայքարը մղվում էր ծայրահեղական իսլամի նկատմամբ կոշտ քաղաքականությամբ և միգրացիոն հոսքերի վերահսկմամբ: Տարածաշրջանային ձգնաժամները հաղթահարելու համար ձեռնարկվել էին՝ Իրաքում և Սիրիայում «Շամալ» (*Opération Chammal*), Սահելի շրջանում՝ «Բարխան» (*Opération Barkhane*) օպերացիոն գործողությունները, ինչպես նաև ապահովվել էր Լիբանանում ՄԱԿ-ի ժամանակավոր ուժերի (*UNIFIL*) կազմում մեծ ներկայացվածություն: Իսկ ԵՄ-ի ռազմավարական ինքնավարության մեծացումը պահանջում էր անկախ Եվրոպական պաշտպանական համակարգի ստեղծմամբ դրանում պետությունների ինտեգրմանն աջակցելու քաղաքականություն:

Ֆրանսիայի արտաքին քաղաքականության գերակայությունների հաջորդ վերանայումը տեղի ունեցավ 2022 թ.: Ռուս-ուկրաինական զինված հակամարտության մեկնարկը, տարբեր տարածաշրջաններում ազդեցության գոտիների բաժանման համար մղվող մրցակցության սրումը, գիտատեխնոլոգիական գերազանցության և նորամուծության շուրջ ծավալվող մրցակցությունը կամ «տեխնոլոգիական սպառնազինությունների մրցավազքը», տրանսպորտային և էներգետիկ միջազգային հաղորդակցային ուղիների վերափոխումները հիմքեր ստեղծեցին Ֆրանսիայի համար, որպեսզի նա նորից վերանայի իր արտաքին և անվտանգային քաղաքականության գերակայությունները: 2022 թ. հրապարակված ազգային ռազմավարական վերանայման փաստաթղթով Ֆրանսիան ահաբեկչության ու ծայրահեղականության դեմ պայքարից անցում կատարեց Միջերկրածովյան ու Եվրոպական տարածաշրջաններում բարձր ինտենսիվությամբ միջպետական հակամարտություններին պատրաստվելու, հիբրիդային սպառնալիքները չեզոքացնելու, ուժային կենտրոնների միջև խորացող մրցակցությանը դիմակայելու և ռազմավարական զսպման մեխանիզմների արդյունավետությունը մեծացնելու ռազմավարությանը:

Ֆրանսիայի ռազմավարական շահերի փոփոխությունները դրսևորվում են նաև Մերձավոր Արևելքում: 2022 թ. Ֆրանսիան «Շամալ» օպերացիոն գործողությունների շրջանակում արդեն առաջնայնությունը տալիս էր ոչ թե տարածաշրջանային հակամարտություններում ուղիղ ռազմական ներգրավվածության մեծացմանը, այլ Իսլամական պետության դեմ պայքարող Սիրիայի քրդական ինքնապաշտպանության ուժերի, իրաքյան կառավարական ուժերի, Փեշմերգայի հետ համագործակցության խորացմանը²: Թեև Ֆրանս-

¹ Այս և հաջորդ հղումները տես անգլերեն տեքստից հետո: - *Խմբ.*:

սիան Սիրիայում, Իրաքում, Լիբանանում, ԱՄԷ-ում, Քաթարում, Քուվեյթում դեռ ունի ռազմական ուժեր, այնուամենայնիվ դրանք արդեն ռազմավարական առումով լուրջ դեր չեն խաղում տարածաշրջանային անվտանգության և կայունության հաստատման գործում:

Ֆրանսիայի արտաքին քաղաքականության կարևոր ուղղություններից է ԵՄ-ի ռազմավարական ինքնավարության հաստատումը: Ռուս-ուկրաինական հակամարտությունը, ԱՄՆ- Չինաստան հակասությունների աճումը, ԱՄՆ-ում Թրամպի նախագահումը է՛լ ավելի են մեծացնում եվրոպական անվտանգության համալիրի դեմ ուղղված սպառնալիքները, ինչն էլ անհրաժեշտություն է առաջացնում մեծացնելու ԵՄ-ի ռազմավարական ինքնավարությունը: Բազմակենտրոն աշխարհակարգի հաստատման պայմաններում Ֆրանսիան ձգտում է նպաստելու ԵՄ-ն անվտանգության պահովման «օբյեկտից սուբյեկտի» վերածելուն, մասնավորապես՝ ՆԱՏՕ-ից անկախ եվրոպական անվտանգային համակարգ հիմնելուն: Դրանով նախատեսվում է ԱՄՆ-ից, Չինաստանից, ՌԴ-ից անկախ քաղաքականության վարում, ԵՄ-ում Ֆրանսիայի համաեվրոպական առաջավարության հաստատում, այլ աշխարհաքաղաքական ուժային կենտրոնների հետ ընդհանուր շահերի շրջանակում համագործակցության խորացում: Այդ համատեքստում է դիտվում նաև ռուս-ուկրաինական պատերազմից հետո Ֆրանսիայի ռազմական տեխնիկայի արտահանման ծավալների մեծացման, համատեղ արտադրությունների խթանման քաղաքականության ակտիվացումը³:

ԵՄ-ի ռազմավարական ինքնավարության ձևավորման վրա մեծ ազդեցություն կարող է ունենալ Թրամպի որդեգրած քաղաքականությունը: ԱՄՆ-ում կառավարող վարչակազմի քաղաքական ուղեգծի փոփոխությունները Ֆրանսիայի համար նոր հնարավորություններ են ստեղծում եվրոպական պետությունները միավորելու՝ ԱՄՆ-ից անկախ նոր համաեվրոպական անվտանգային համակարգ կառուցելու գաղափարի շուրջ: Ֆրանսիայի համար մտահոգիչ է հատկապես ԵՄ-ի որոշ պետություններում ընտրություններին ԱՄՆ-ի վարչակազմի միջամտելու և եվրոպական աջ ծայրահեղական ուժերին աջակցելու իրողությունը⁴: Դա է փաստում նաև այն հանգամանքը, որ Ֆրանսիայի ռազմավարական փաստաթղթերով որպես արտաքին քաղաքականության հիմնական գերակայություններից մեկը սահմանված է տարածաշրջանում «շարժիչ ուժ» (*capacité d'entraînement*), իսկ համաշխարհային մակարդակում՝ «հավասարակշռող ուժ» (*puissance d'équilibre*) դառնալու նպատակը⁵: «Շարժիչ ուժ» դառնալու ռազմավարությունը բխում է Մակրոնի՝ «Եվրոպայի պաշտպանության դոկտրինից», որով ենթադրվում է Եվրոպական տարածաշրջանում ՆԱՏՕ-ի տարածքային պաշտպանության դերի լրացում, ընդհանուր ռազմական միջամտության ուժերի, միասնական պաշտպանական բյուջեի և գործողությունների միասնական դոկտրինի ստեղծում⁶: Իսկ «հավասարակշռող ուժ» դառնալու ձգտումները հաճախ ընկալվում են որպես ԱՄՆ–ՉԺՀ ռազմավարական մրցակցությունում կողմերից հավասար հեռավորություն պահպանելու ձգտում:

Ֆրանսիայի արտաքին քաղաքականության գերակայություններում կարևորվում է նաև հնդկախաղաղօվկիանոսյան ուղղությունը: Այս տարածաշրջանը կարևորվում է ոչ միայն այն պատճառով, որ դիտվում է որպես համաշխարհային տնտեսական աճման նոր շարժիչ ուժ, այլև այդ տարածաշրջանում է տեղակայված ռազմածովային զորակայանների մեծ մասը⁷: Միջերկրական ծով – Կարմիր ծով – Արաբական ծով – Հնդկական օվկիանոս – Խաղաղ օվկիանոս ուղղությունը Ֆրանսիայի ռազմածովային մատակարարումների հիմնական երթուղին է: Ընդսմին Ֆրանսիան բացահայտ կերպով աջակցում է Թուրքիան շրջանցող երկու կարևոր նախագծերի իրականացմանը՝ Միջերկրական ծովի իսրայելական հատվածում հայտնաբերված գազը փոխադրելու համար «ԻստՄեդ» (*“EastMed”*) խողովակաշարի կառուցման ծրագրին և «Հնդկաստան – Սաուդյան Արաբիա – Հորդանան – Իսրայել – Հունաստան» տնտեսական միջանցքի ստեղծմանը:

Ֆրանսիայի դերը Հարավային Կովկասի անվտանգային միջավայրի կերպափոխման պայմաններում

Աշխարհակարգի փոփոխման և բազմակենտրոնության աճման պայմաններում աստիճանաբար փոխվում է Հարավային Կովկասում նախկինում հաստատված ուժային հաշվեկշիռը: 2020 թ. Ղարաբաղյան պատերազմից և ռուս-ուկրաինական պատերազմի մեկնարկից հետո Ֆրանսիան ձգտում է ակտիվացնելու իր ներգրավվածությունը տարածաշրջանային անվտանգության փխրուն համակարգում: Ֆրանսիայի ազգային ռազմավարական վերանայման փաստաթղթում Հարավային Կովկասի կամ առանձին տարածաշրջանային պետությունների հետ համագործակցության վերաբերյալ դրույթներ չկան, միայն եվրոպական անվտանգության գերակայությունների բաժնում խոսվում է նաև ԵՄ-ի Եվրոպական հարևանության քաղաքականության մասին: ԵՄ-ի Արևելյան գործընկերությանը վերաբերող բաժնում, որտեղ հատուկ հիշատակվում են ՌԲկրահնան, Մոլդովան և Վրաստանը, նշվում է, որ Ֆրանսիան իր տնտեսական օգնության մեխանիզմներով և եվրոպական ծրագրերի միջոցով պետք է նպաստի դրանց կայունությանը և կառուցվածքային բարեփոխումների իրագործմանը⁸:

Քանի որ Ֆրանսիան չունի Հարավային Կովկասի առնչությամբ համապարփակ տարածաշրջանային ռազմավարություն, ի տարբերություն Բալկանյան, Հնդկախաղաղօվկիանոսյան, Կենտրոնասիական տարածաշրջաններից⁹, ուստի պետք է հասկանալ, թե որ ավելի մեծ անվտանգային համալիրում է Ֆրանսիան ներառել Հարավկովկասյան տարածաշրջանը: Ֆրանսիայի՝ Եվրոպայի և արտաքին գործերի նախարարության տվյալներով՝ Հայաստանը, Վրաստանը և Ադրբեջանը ներառված են Եվրոպական տարածաշրջանին վերաբերող բաժնում¹⁰: Ընդ որում, պաշտոնական հրապարակումներում չկան երեք պետություններին միաժամանակ վերաբերող ռազմավարական ձևակերպումներ: Ինչպես նշեցինք, Հարավային Կովկասի ընդհանրությունները շեշտող միակ ձևակերպումը ԵՄ-ի Արևելյան գործընկերության

նախագծին աջակցելու քաղաքականությունն է: Այդ համատեքստում փաստաթղթում բերված ձևակերպումը նույնությամբ կրկնում է ԵՄ-ի «Ուղղվածության կողմնացույց» կոչվող պաշտպանական ռազմավարության դրույթները¹¹: Ուստի կարելի է եզրակացնել, որ Ֆրանսիայի արտաքին և անվտանգային քաղաքականությունը տարածաշրջանում առաջնորդվում է 2022 թ. ԵՄ-ի Խորհրդում Ֆրանսիայի նախագահությամբ ընդունված փաստաթղթի դրույթներով:

Ֆրանսիան, լրացնելով ԵՄ-ի ռազմավարական մոտեցումները, ռուս-ուկրաինական պատերազմի մեկնարկից հետո սկսել է ավելի մեծացնել իր ներգրավվածությունը հարավկովկասյան տարածաշրջանային խնդիրների կարգավորման գործում: Դա առաջին հերթին պայմանավորված է 2022 թ. Ֆրանսիայի արտաքին քաղաքականության ռազմավարական գերակայությունների վերանայմամբ: Հարավային Կովկասում տարածաշրջանային ներգրավվածության մեծացումը համարվում է ոչ թե արտաքին քաղաքականության նոր ռազմավարական ուղղության ստեղծում, ինչպես Աֆրիկյան, Մերձավորարևելյան կամ Կենտրոնասիական տարածաշրջանների դեպքում է, այլ տարածաշրջանն առավելապես դիտվում է որպես ընդլայնված Մերձավորարևելյան, Եվրոպական, Կենտրոնասիական տարածաշրջանների խաչմերուկում գտնվող ենթագոտի:

Ֆրանսիայի համար Հարավային Կովկասի նշանակությունը էականորեն մեծանում է Եվրոպական ռազմավարական ինքնավարության հաստատման արտաքին քաղաքական նպատակի իրագործման և Ռուսաստանի նկատմամբ զգույնների կիրառման համատեքստում: Ընդամին Հայաստան–Ռուսաստան ռազմաքաղաքական հարաբերություններում առաջացած ձգնաժամը, Կենտրոնական Ասիան Եվրոպային կապող ու Ռուսաստանը շրջանցող ադրբեջանական էներգետիկ և տրանսպորտային կապուղիների դերի մեծացումը Ֆրանսիայի համար ստեղծում են նոր հնարավորություններ: Հարավային Կովկասի դերը այլևս չի սահմանափակվում միայն տարածաշրջանային պետությունների հետ ԵՄ-ի համագործակցության հեռանկարներով: Մասնավորապես՝ Ադրբեջանը գերազանցապես ընկալվում է Կենտրոնասիական, իսկ Վրաստանը և Հայաստանը՝ ընդլայնված Սևծովյան անվտանգային համալիրի համատեքստում: Եվ քանի որ Մերձավորարևելյան տարածաշրջանում Թուրքիայի աճող ազդեցությունը խոչընդոտներ է հարուցում Ֆրանսիայի ռազմավարական դիրքերի ամրապնդման համար, ապա Ֆրանսիան կարող է որոշակիորեն կարևորել նաև Մերձավորարևելյան տարածաշրջանում հայկական քրիստոնեական համայնքային կառույցների հետ համագործակցությունը:

Ֆրանսիայի արտաքին քաղաքականության գերակայությունների ռազմավարական վերանայումներով, ինչպես նաև Ադրբեջանում և Կենտրոնական Ասիայում էներգետիկ ներգրավվածության մեծացմամբ պայմանավորված Ֆրանսիան հետաքրքրություն է դրսևորում նաև Հարավային Կովկասի հարողակցային ուղիները ապաշրջափակելու նկատմամբ: Կասպյան տարա-

ծաշրջանում Ֆրանսիայի էներգետիկ ազդեցության մեծացման համար ստեղծվում են նոր հնարավորություններ: Ուստի Հայաստանով անցնող հաղորդակցային ուղիների վերահսկումը ռուսաստանյան ուժերին վերապահելը կարող է էապես սահմանափակել Կասպյան տարածաշրջանում Ֆրանսիայի ներգրավվածության մեծացման հնարավորությունները: Ֆրանսիայի շահերից է բխում, որ տարածաշրջանային պետությունների ինքնիշխանության պահպանմամբ, առանց ռուսաստանյան կամ թուրքական վերահսկողության հաստատման, ամբողջությամբ ապաշրջափակվեն տարածաշրջանային հաղորդակցային ուղիները: Իսկ դա հնարավոր է միայն Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև ուժային հաշվեկշռի ապահովման պարագայում:

Ֆրանսիա- Ադրբեջան. տնտեսական ու քաղաքական հարաբերությունները և դրանց զարգացման հեռանկարները

Ֆրանսիայի և Ադրբեջանի միջև քաղաքական ու տնտեսական հարաբերությունները զարգացել են գործընկերային մթնոլորտում: Ֆրանսիան Թուրքիայից հետո երկրորդ պետությունն է, որը ճանաչել է Ադրբեջանի անկախությունը: Հեյդար Ալիևը և Իլհամ Ալիևը իրենց պաշտոնավարման ընթացքում առաջին արտասահմանյան այցերը կատարել են Ֆրանսիա: Ավելին. 1993 թ. երկու պետությունների միջև ստորագրվել է բարեկամության պայմանագիր, որով էականորեն զարգացել են երկկողմ տնտեսական, էներգետիկ, մշակութային ու կրթական կապերը:

Ֆրանսիայի և Ադրբեջանի հարաբերությունները զարգացել են նաև պաշտպանական ոլորտում: Ըստ Ֆրանսիայի խորհրդարանի զենքի արտահանման 2020 թ. հայտագրության՝ 2010–2019 թթ. ընթացքում Ֆրանսիան Ադրբեջանին վաճառել է 148,4 մլն եվրոյի զինամթերք¹²: Թեև զինամթերքի տեսակների մասին մանրամասներ չկան, բայց համապատասխան հրապարակումներ են եղել տարբեր հարթակներում: Ադրբեջանի պաշտպանության նախարարության ոչ պաշտոնական աղբյուրներից մեկը համարվող «Ազերի Դիֆենս» (*“Azeri Defence”*) հրատարակության հայտագրությունում նշվում է, որ Ֆրանսիան Ադրբեջանին մատակարարել է ՀՕՊ-ի «Աստեր 30 Սամպ/S» (*“Aster 30 Samp/T”*) և «ՎԼ Միկա» (*“VL MICA”*) հրթիռային համակարգեր¹³: Այլ բաց աղբյուրների համաձայն՝ ադրբեջանական զինված ուժերում առկա են նաև ֆրանսիական արտադրության «ՄՕ-120-ՌՏ-61» (*“MO-120-RT-61”*) տեսակի նռնականետներ և «Շերպա 2» (*“Sherpa 2”*) զրահամեքենաների որոշակի խմբաքանակ¹⁴: Պաշտպանական ոլորտում Ադրբեջանը համագործակցում է ֆրանսիական «Եյրբաս Դիֆենս ընդ Սպեյս» (*“Airbus Defence and Space”*) ընկերության հետ, որի միջոցով 2014 թ. «Ազերկոսմոս»-ին (*“Azercosmos”*) է վաճառվել «Սպոտ 7» (*“Spot 7”*) օպտիկալուսանկարչական դիտման արբանյակ: Նույն ընկերությունը Ադրբեջանում կառուցել է նաև արբանյակների կառավարման կենտրոն և զբաղվել է ադրբեջանցի մասնագետների վերապատրաստմամբ¹⁵:

Հարավային Կովկասի հետ Ֆրանսիայի տնտեսական կապերի 60 %-ը

բաժին է հասնում Ադրբեջանին: 2023 թ. Ֆրանսիա- Ադրբեջան առևտրա- շրջանառությունը 2022 թ. համեմատությամբ կրկնակի աճել է՝ կազմելով 423 մլն դոլար: Ադրբեջանից Ֆրանսիա արտահանումը կազմել է 130 մլն դոլար, որի ավելի քան 90 %-ը նավթամթերք է¹⁶: Ադրբեջանի տնտեսության զարգացման մեջ բավական ակտիվ ներդրում ունի Ջարգացման ֆրանսիական գործակալությունը (ՋՖԳ), որը ֆինանսական, տեխնիկական և խորհրդատվական աջակցություն է ցույց տալիս Ադրբեջանին հաղորդակցային ուղիների արդիականացման գործում: 2015 թ. ՋՖԳ-ն 112,5 մլն եվրո ֆինանսական աջակցություն է տրամադրել «Բաքու-Թբիլիսի-Կարս» երկաթգծի նորոգման համար: Իսկ 2018 թ. գործակալությունը 93,5 մլն եվրո է տրամադրել «Հյուսիս-Հարավ» երկաթուղային ցանցի մաս կազմող Սումգաիթ- Յալամա հատվածի արդիականացման համար¹⁷: Ըստ Ադրբեջանում Ֆրանսիայի դեսպանի հայտարարության՝ ՋՖԳ-ն պատրաստ է մինչև 5 մլն եվրո ֆինանսական աջակցություն ցույց տալ Ադրբեջանին՝ տրանսպորտային, ջրային, էներգետիկ ենթակառուցվածքների արդիականացման համար: Դեսպանի 2021 թ. հայտարարությունում կարևորվում է նաև Ադրբեջանի կայուն զարգացմանը Ֆրանսիայի նպաստելու պատրաստակամությունը, այդ թվում՝ նշելով, որ չկան ոչ քաղաքական և ոչ էլ այլ բնույթի խոչընդոտներ Ադրբեջանի «վերադարձում» Լեռնային Ղարաբաղում տնտեսական գործունեության ծավալման համար¹⁸:

Ֆրանսիա- Ադրբեջան համագործակցությունում կարևոր նշանակություն ունի նաև էներգետիկ ոլորտը: Ֆրանսիական «Տոտալէներժի» (*TotalEnergies*) նավթագազային ընկերությունն Ադրբեջանի հետ ունի մոտ 30 տարվա համագործակցության փորձ: Նրան են պատկանում Աաչերոնի գազային հանքավայրի 35 %-ը և «Բաքու- Թբիլիսի- Ջեյհան» նավթամուղի 5 %-ը: 2023 թ. ընկերությունը պայմանագիր է կնքել Ադրբեջանի էներգետիկայի նախարարության հետ 250 ՄՎտ հզորությամբ արևային և 250 ՄՎտ հզորությամբ հողմային էլեկտրակայանի կառուցման աշխատանքների նախագծի գնահատման համար: «Տոտալէներժի» ընկերությունը մեթանի արտանետումների մշտազննական աշխատանքներում համագործակցում է ադրբեջանական «ՍՈԿԱՐ»-ի (*SOCAR*) հետ: Ֆրանսիական ընկերությունը ներգրավված է նաև ադրբեջանական կրթական համակարգի ֆինանսավորման գործում, մասնավորապես՝ միայն 2023 թ. 400 հազ. դոլար կրթաթոշակ է տրամադրել ադրբեջանցի ուսանողներին¹⁹:

Ֆրանսիայի համար Ադրբեջանի հետ տնտեսական հարաբերությունների զարգացումը մեծ կարևորություն է ստանում կենտրոնասիական պետությունների հետ համագործակցության պահպանման առումով: Այդ պետությունների կայունությունը մեծ կարևորություն ունի Ֆրանսիայի համար, քանի որ այդ տարածաշրջանում աստիճանաբար մեծանում է ֆրանսիական տնտեսական ներգրավվածությունը: Ֆրանսիայի էներգետիկ անվտանգության ապահովման համար մեծ կարևորություն ունի համագործակցությունը հատկապես Ղազախստանի և Ռեքեկստանի հետ, որոնց բաժին է հասնում

ուրանի համաշխարհային արդյունահանման ծավալների մոտ կեսը, իսկ Ֆրանսիայում էլեկտրաէներգիայի արտադրության 60 %-ն ապահովում են ԱԷԿ-ները: Աֆրիկայում ազդեցության նվազմամբ պայմանավորված՝ Ֆրանսիան ստիպված դադարեցրել է ուրանի ներմուծումը Նիգերից, որը վերջին տասը տարվա ընթացքում ապահովում էր Ֆրանսիայի ուրանի պահանջարկի 20 %-ը²⁰: Ֆրանսիան չի կարողանում օգտագործել նաև Սանկտ Պետերբուրգի նավահանգիստը՝ Ռուսաստանից ուրան ներմուծելու համար: ՌԻստի այդ պատճառով 2023 թ. Մակրոնի այցի ժամանակ ստորագրվեց ռազմավարական առումով օգտակար համաժողովների ոլորտում Ղազախստանի հետ ռազմավարական նշանակությամբ համագործակցության հռչակագիրը²¹: Ներկայումս Ղազախստանում գործում են ավելի քան 170 ֆրանսիական ընկերություններ, այդ թվում՝ էլեկտրաէներգետիկայի և միջուկային արտադրության ֆրանսիական պետական ընկերությունները ու «Տոտալէներժի»-ն: Նավթավերամշակման ոլորտում Ֆրանսիան տարածաշրջանում ակտիվորեն համագործակցում է նաև Թուրքմենստանի հետ²²: Այսպիսով՝ կարող ենք եզրակացնել, որ Արևմուտք–Ռուսաստան հաղորդակցային ուղիների արգելափակումը, Ռուսաստանի և Իրանի նկատմամբ գործող պատժամիջոցները Ֆրանսիայի համար էականորեն մեծացնում են Կենտրոնասիական տարածաշրջանից Բաքվի նավահանգստի միջոցով ուրանի և այլ էներգակիրների ներմուծման կարևորությունը: Ադրբեջանի հետ տնտեսական հարաբերությունների վատթարացման դեպքում Ֆրանսիան կարող է ռիսկի տակ դնել Կենտրոնասիական տարածաշրջանում իր ռազմավարական ներգրավվածության պահպանումը:

Ֆրանսիա–Ադրբեջան տնտեսական համագործակցության մեծացման պայմաններում 2020 թ. Լեռնային Ղարաբաղի պատերազմից հետո սկսեցին էապես վատթարանալ երկկողմ քաղաքական հարաբերությունները: Ֆրանսիայի և Ադրբեջանի միջև քաղաքական խնդիրների առաջացումը մշտապես պայմանավորված է եղել Հայաստանին Ֆրանսիայի տարբեր քաղաքական ուժերի ցուցաբերած աջակցությամբ: Բայց քանի դեռ Ֆրանսիան շարունակում էր փաստացի համարվել ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի Համանախագահ պետություն, Ֆրանսիայի կառավարությունը Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության բանակցային գործընթացներում չէր կարողանում անվերապահ քաղաքական աջակցություն տրամադրել Հայաստանին: Ֆրանսիայի կառավարությունը մշտապես զգուշավորությամբ էր մոտենում Հայաստանին աջակցելու քաղաքականությանը՝ հաշվի առնելով միջնորդության գործընթացներից նրա դուրս մղվելու սպառնալիքները: Մակրոնի վարչակազմը, մի կողմից, չէր ցանկանում, որ Ֆրանսիայի քաղաքական ուժերը իրենց մեղադրեին Հայաստանին չաջակցելու մեջ, մյուս կողմից՝ չէր ցանկանում, որ այդ աջակցությունը Ադրբեջանն ընկալեր որպես միջնորդության դադարեցում և հակամարտության կողմ դառնալու ձգտում: ՌԻստի այդ տրամաբանությամբ են գործել նաև Ֆրանսիայի Սենատը՝ հանդես գալով 2020 թ. նոյեմբերին Լեռնային Ղարաբաղի անկախությունը ճանաչելու կոչով, և Ֆրանսիայի կառավարությունը՝ ձեռնպահ մնալով որևէ ռեալ գործողությունից:

ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի միջնորդական գործունեության ժամանակ Ֆրանսիայի և Ադրբեջանի հարաբերություններում քաղաքական հակասությունները չէին վերածվում քաղաքական ճգնաժամի: Ֆրանսիայի և Ադրբեջանի միջև քաղաքական ճգնաժամի մեկնարկ կարելի է համարել Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության բանակցային գործընթացներում Ֆրանսիայի միջնորդության փաստացի դադարեցման ժամանակաշրջանը, որը սկիզբ առավ 2023 թ. Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի` Ադրբեջանի ձեռնարկած էթնիկական զտումից և բռնի տեղահանումից հետո: Այդ ժամանակ Մակրոնը մեղադրեց Ադրբեջանին Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի վրա հարձակվելու մեջ և կոչ արեց քննարկելու նրանց իրավունքների և անվտանգության խնդիրները²³: Բացի այդ, Ֆրանսիան սկսեց նախաձեռնել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդում և ԵՄ-ի տարբեր կառույցներում Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի անվտանգության խնդիրների վերաբերյալ քննարկումներ, ինչը բնականաբար բախվեց Ադրբեջանի խիստ քննադատությանը:

Այդ իրադարձություններից հետո Ադրբեջանի տարբեր պաշտոնյաներ սկսեցին ուղղորդված կոշտ մեղադրանքներ հնչեցնել Ֆրանսիայի նկատմամբ` նրան մեղադրելով հակաադրբեջանական քաղաքականություն վարելու մեջ: Ադրբեջանն սկսեց Ֆրանսիայի այդ քաղաքականությունն օգտագործել նաև ներքաղաքական համատեքստում: Ալիևի վարչակարգը իր իշխանությունը պահպանելու, ապա անցնելու կերպով փոխանցելու համար ադրբեջանական հասարակությանը համախմբելու նպատակով փորձում էր ստեղծել նոր «թշնամական կերպարներ»: Այս համատեքստում 2024 թվականի փետրվարին հերթական նախագահական ընտրությունների ժամանակ որպես Ադրբեջանի դեմ ուղղված սպառնալիքներ ներկայացվեցին տարածաշրջանում արևմտյան ազդեցության մեծացումը և Ադրբեջանի ներքին գործերին միջամտելու օտարերկրյա ուժերի ակտիվացումը²⁴:

Ի պատասխան Հայաստանին քաղաքականապես աջակցելու Ֆրանսիայի մոտեցումներին` Ադրբեջանն սկսեց Ֆրանսիայի քաղաքացիների դեմ ձեռնարկել որոշակի գործողություններ: 2023 թ. դեկտեմբերին Ադրբեջանի իշխանությունները լրտեսության մեղադրանքով ձերբակալեցին Ֆրանսիայի քաղաքացի Մարտին Ռայանին, իսկ 2024 թ. ապրիլին Բաքվի մետրոյում գույքային վնաս պատճառելու մեղադրանքով ձերբակալեցին ֆրանսիացի Տեո Կլերկին: Այս ձերբակալությունները ավելի լարեցին Ֆրանսիայի և Ադրբեջանի միջև հարաբերությունները: Ֆրանսիայի արտգործնախարարությունը դատապարտեց այդ ձերբակալությունները և իր քաղաքացիներին կոչ արեց խուսափելու Ադրբեջան մեկնելուց` կամայական կալանավորումների և անարդար դատավճիռների վտանգի պատճառով²⁵:

Ֆրանսիա` Ադրբեջան քաղաքական լարվածության մակարդակը մեծացավ նաև Ֆրանսիային պատկանող Նոր Կալեդոնիա խաղաղօվկիանոսյան կղզում Ադրբեջանի հրահրած անկարգությունների պատճառով: 2024 թ. ապրիլին Ադրբեջանի խորհրդարանի նախագահը համագործակցության պայմանագիր էր ստորագրել Նոր Կալեդոնիայի անկախության կողմնակից

ուժերի հետ, որոնք փորձում էին անկայունություն մտցնել կղզում²⁶։ Տեղի ունեցած անկարգություններից և անհնազանդության նախաձեռնություններից հետո տեղի ֆրանսիական ուժերը շատ արագ կարողացան այնտեղ հաստատել իրենց վերահսկողությունը։ Որպես արդյունք՝ հսկայական ռեսուրսների կիրառմամբ Ադրբեջանը չկարողացավ Ֆրանսիայի համար լուրջ մտահոգություններ ստեղծել, ավելին. Նոր Կալեդոնիայում հաստատված նոր իշխանությունները միանգամից չեղյալ հայտարարեցին Ադրբեջանի խորհրդարանի նախագահի հետ ձեռք բերված համագործակցային պայմանագրերը։

Հայ-ֆրանսիական ռազմաքաղաքական հարաբերությունների զարգացումը

Հայաստանի և Ֆրանսիայի հարաբերությունները պատմականորեն զարգացել են բարեկամական մթնոլորտում, ինչում մեծ կարևորություն են ունեցել երկկողմ պատմամշակութային կապերը, Ֆրանսիայի՝ Հայոց ցեղասպանության ճանաչումը, Ֆրանսիայում Հայկական սփյուռքի ունեցած ակտիվ դերը։ Բացի այդ, Ֆրանսիան երկար տարիներ եղել է ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի Համանախագահ պետություն՝ հանդես գալով Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման գործում միջնորդական դերով։ Հայաստանի և Ֆրանսիայի միջև 1993 թվականից ստորագրվել են մի շարք համաձայնագրեր, որոնք վերաբերում են մշակութային, գիտական, տեխնիկական, տնտեսական, պաշտպանական ոլորտներում համագործակցության զարգացմանը²⁷։ Հարաբերությունների խորացմանը նպաստել է նաև «Հայաստան–ԵՄ համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագրի» ստորագրումը, որը լրացուցիչ հնարավորություններ է տվել Ֆրանսիային՝ մեծացնելու իր գործունեությունը Հայաստանում։

Հարաբերությունների զարգացման վրա մշտապես մեծ ազդեցություն է ունեցել Ֆրանսիայում մեծ հայկական համայնքի գործունեությունը։ Ֆրանսիայի հայ համայնքը, իր ծավալած պետութենամետ գործունեությամբ, Ֆրանսիայում լավագույնս ինտեգրվելու տեսանկյունից միշտ օրինակ է եղել այլ էթնիկ խմբերի համար։ Հայկական համայնքային կազմակերպությունները Ֆրանսիայի հասարակական-քաղաքական գործընթացներում կարողացել են բոլոր քաղաքական ազդեցիկ դերակատարների հետ հաստատել գործընկերային հարաբերություններ։ Ֆրանսիայում ծայրահեղական իսլամի դեմ պայքարը անուղղակիորեն նպաստել է նաև այնտեղ թուրքական և ադրբեջանական լոբբիստական խմբերի գործունեության թուլացմանը։ Բացի այդ, ի տարբերություն թուրքական և ադրբեջանական լոբբիստական խմբերից, հայկական խմբերը մշտապես վարել են անկախ գործունեություն և չեն ուղղորդվել այլ ուժերով։

2020 թ. Լեռնային Ղարաբաղի պատերազմից և ռուս-ուկրաինական ռազմական գործողությունների մեկնարկից հետո հայ-ֆրանսիական հարաբերություններն սկսեցին է՛լ ավելի ակտիվորեն զարգանալ։ Դա պայմանավորված էր հայ-ադրբեջանական հարաբերություններում Ֆրանսիայի կաշ-

կանդոդ միջնորդության փաստացի դադարեցման, հայ-ռուսական դաշնակցային հարաբերություններում լարվածության աճման, Հայաստանի պաշտպանական քաղաքականության «արևմտականացման» հետ: Հայաստանի հետ ռազմաքաղաքական հարաբերությունների զարգացմամբ Ֆրանսիան փորձում է կանխել Հարավային Կովկասի կառավարման «տարածաշրջանացման» փորձերը: Ֆրանսիայի համար ռազմավարական առումով և՛ Թուրքիան, և՛ Ռուսաստանը մրցակիցներ են Մերձավոր Արևելքում, Կենտրոնական Ասիայում, Արևելյան Եվրոպայում և Սահելում: Հայաստանի՝ որպես դեպի Կենտրոնական Ասիա պանթյուրքականության տարածման աշխարհագրական խոչընդոտի գոյությունը, հայ-իրանական գործընկերային հարաբերությունները, ինչպես նաև Մերձավոր Արևելքի նախկին ֆրանսիական գաղութներում հայկական քրիստոնեական համայնքների դերը նույնպես կարևոր են հայ-ֆրանսիական հարաբերությունների ամրապնդման առումով:

Հայ-ֆրանսիական ռազմաքաղաքական հարաբերությունների զարգացման գործում կարևորվում է պաշտպանության ոլորտում²⁸ ռազմավարական համագործակցության ծավալումը, որն սկիզբ է առել 2022 թ.: 2023 թ. հոկտեմբերին պաշտպանության նախարարների մակարդակով համաձայնություն ձեռք բերվեց շարունակելու պետությունների միջև 2022 թ. մեկնարկած ռազմավարական մերձեցումը (*rapprochement stratégique*): Կողմերի միջև ստորագրված պայմանագրի համաձայն՝ Ֆրանսիան պարտավորվում է աջակցելու Հայաստանի Ձինված ուժերի վերափոխմանը և կարողությունների զարգացմանը, ինչը պետք է կատարվի զինվորական անձնակազմի վերապատրաստման և ռազմատեխնիկական համագործակցության ձևով: Ռազմատեխնիկական աջակցության շրջանակում Հայաստանը հնարավորություն է ստանում ձեռք բերելու ՀՕՊ-ի «ՋՄ-200» (*“GM-200”*) համակարգեր, «Միստրալ» (*“Mistral”*) տիպի զենիթահրթիռային համալիրներ, զիշերային դիտման հեռադիտակներ, զրահամեքենաներ և այլն: Համագործակցության շրջանակում Հայաստանի Ձինված ուժերում նշանակվել է ֆրանսիացի ռազմական խորհրդակալներ²⁹:

Հայաստան-Ֆրանսիա հարաբերությունների զարգացման գործում կարևորվում է նաև տնտեսական գործոնը: 2023 թ. Հայաստանում Ֆրանսիան օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների գծով զբաղեցրել է չորրորդ հորիզոնականը (12,1 մլն դոլար), որը, սակայն, 2022 թ. համեմատությամբ մոտ 5 %-ով քիչ է³⁰: Համեմատության համար նշենք, որ, օրինակ, 2019 թ. Ֆրանսիան Ռուսաստանից հետո երկրորդ օտարերկրյա ներդրողն էր Հայաստանում³¹: 2022 թ. համեմատությամբ որոշակիորեն աճել են նաև երկկողմ առևտրաշրջանառության ծավալները, մասնավորապես՝ 2023 թ. դրանք կազմել են մոտ 150 մլն դոլար: 2023 թ. Ֆրանսիայից Հայաստան ներմուծման ծավալը աճել է մոտ 50 %-ով՝ կազմելով մոտ 140 մլն դոլար, իսկ Հայաստանից դեպի Ֆրանսիա արտահանումները գրեթե չեն փոխվել՝ կազմելով մոտ 10 մլն դոլար³²: Հայաստանի տնտեսության հաշվեկշռում ֆրանսիական ընկերություններն ակտիվ դեր ունեն հատկապես ագրոպարենային («Պեռնո

Ռիկար» (*“Pernod Ricard”*), բանկային («Կրեդիտ Ագրիկոլ» (*“Credif Agricole”*)), ջրային ռեսուրսների կառավարման («Վեոլիա» (*Véolia*)), ոլորտներում: Հայաստան–Ֆրանսիա տնտեսական հարաբերությունների զարգացման համար մեծ կարևորություն ունի նաև 2013 թվականից Հայաստանում գործունեություն ծավալող ՋՖԳ-ն, որը դրամաշնորհների և վարկերի տրամադրման միջոցով նպաստում է Հայաստանի գյուղատնտեսության զարգացմանը և պետական ֆինանսների կառավարման արդյունավետության մեծացմանը³³:

Եզրակացություն

2022 թ. Ֆրանսիայի արտաքին քաղաքականության ռազմավարական վերանայման հետևանքով փոփոխության ենթարկվեցին Ֆրանսիայի աշխարհաքաղաքական գերակայությունները: Ֆրանսիան ահաբեկչության և ծայրահեղականության դեմ պայքարից անցում կատարեց դեպի միջպետական հակամարտություններին պատրաստվելու, հիբրիդային սպառնալիքները չեզոքացնելու, ուժային կենտրոնների միջև խորացող մրցակցությանը դիմակայելու ազգային ռազմավարությանը: Դա անհրաժեշտություն առաջացրեց, որ Ֆրանսիան թուլացնի Աֆրիկյան-Մերձավորարևելյան տարածաշրջաններում իր աշխարհաքաղաքական ներգրավվածությունը և փորձի էապես մեծացնել իր դերը Արևելաեվրոպական ու Կենտրոնասիական տարածաշրջաններում:

Ֆրանսիայի արտաքին քաղաքականության ռազմավարական վերանայումը էական ազդեցություն գործեց Հարավային Կովկասում նրա ներգրավվածության մեծացման վրա: Հայ-ֆրանսիական ռազմաքաղաքական հարաբերությունների զարգացումը հնարավորություն է տալիս Հայաստանին հաշվեկշռելու իր արտաքին քաղաքականությունը: Հարաբերությունների զարգացումը Հայաստանի համար հատկապես կարևորվում է Ջինված ուժերի արդիականացման գործում Ֆրանսիայից աջակցություն ստանալու համար: Հայ-ֆրանսիական հարաբերություններում լուրջ հնարավորություններ կան էներգետիկ ոլորտում փոխգործության ակտիվացման համար: Այնուամենայնիվ Ֆրանսիան չի հավակնում Հայաստանի անվտանգության երաշխավորի դերին: Դեռ ավելին. Ադրբեյջանի նկատմամբ Ֆրանսիայի վարած քաղաքականությունը մեծ մասամբ տեղի հայկական լոբբիստական խմբերի ջանքերի արդյունք է: Տարածաշրջանային անվտանգության տեսակետից կարևոր հանգամանք է այն, որ պաշտպանության ոլորտում Հայաստանի հետ Ֆրանսիայի համագործակցության խորացումը ուղղված է ոչ թե Ադրբեյջանի դեմ որևէ ագրեսիա հրահրելուն, այլ ռազմական հաշվեկշռի ապահովմամբ խաղաղության մեխանիզմների ներդրումն ավելի դյուրին դարձնելուն: Դա նաև կնպաստի, որ Ֆրանսիան պահպանի իր տնտեսական ներդրումները Կասպյան տարածաշրջանում և մեծացնի իր աշխարհաքաղաքական ազդեցությունը:

ВЛИЯНИЕ ИЗМЕНЕНИЙ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ФРАНЦИИ НА ФОРМИРОВАНИЕ БЕЗОПАСНОСТНОЙ АРХИТЕКТУРЫ ЮЖНОГО КАВКАЗА

*Р. Г. АВЕТИСЯН, кандидат политических наук, доцент, старший ученый-аналитик
Центра региональных стратегических исследований ИНСИ НИУО МО РА,
научный сотрудник Института арменоведческих исследований ЕГУ*

РЕЗЮМЕ

В 2022 г. геополитические приоритеты Франции претерпели изменения в результате стратегического пересмотра ее внешней политики. Акцент был перенесен со стратегии борьбы с терроризмом и экстремизмом на подготовку к межгосударственным конфликтам, нейтрализации гибридных угроз, противостоянию углубляющейся конкуренции между центрами силы. Вследствие этого возникла необходимость ослабить геополитическую вовлеченность Франции в процессы, происходящие в регионе Ближнего Востока и Северной Африки, и нацелиться на значительное увеличение ее роли в Восточноевропейском и Центральноазиатском регионах. Стратегический пересмотр внешней политики Франции оказал значительное влияние и на возрастание ее присутствия на Южном Кавказе.

Развитие армяно-французских военно-политических отношений предоставляет Армении возможность сбалансировать свою внешнюю политику. Развитие этих отношений особенно важно для Армении в целях получения поддержки от французской стороны в процессах модернизации Вооруженных сил. В армяно-французских отношениях скрыт существенный потенциал для активизации сотрудничества и в сфере энергетики. Тем не менее Франция не претендует на роль гаранта безопасности Армении, более того, политика Франции, проводимая в отношении Азербайджана, в значительной степени реализуется усилиями местных армянских лоббистских групп. Важным обстоятельством для региональной безопасности является тот факт, что углубление оборонного сотрудничества Франции с Арменией не направлено на разжигание агрессии против Азербайджана, а на создание благоприятных условий для внедрения механизмов упрочения мира путем обеспечения военного баланса сил в регионе. В то же время это будет способствовать тому, чтобы Франция сохранила свои экономические инвестиции в Каспийском регионе и увеличила свое геополитическое влияние.

THE IMPACT OF CHANGES IN FRANCE'S FOREIGN POLICY ON THE CONFIGURATION OF THE SOUTH CAUCASUS SECURITY ARCHITECTURE

*R. G. AVETISYAN, PhD in Political Science, Associate Professor,
Senior Research Fellow, Center for Regional Strategic Studies, INSS,
NDRU, MOD, RA, Researcher, Institute for Armenian Studies, YSU*

Introduction

Recent changes in France's foreign policy priorities have a significant impact on the formation of the South Caucasus regional security system. France has historically maintained active political and economic cooperation with the South Caucasus states; however, the region has not featured prominently among the strategic priorities of its foreign policy agenda. Our study is aimed at the assessment of recent changes in France's foreign policy, and its impact in the South Caucasus. So as to elucidate what role France geopolitically plays in ensuring security in the South Caucasus, the article has evaluated the specifics of France's military-political and economic cooperation with Azerbaijan and Armenia.

The current changes in France's foreign policy priorities

Reviewing the priorities in France's foreign and security policy began back in 2017 during Macron's presidency, which was imputable to the tendencies in the rise of the instability in the European security system and that of the threats to the national security. The spread of Islamic extremism in Europe, terrorist threats, the Ukrainian crisis, the cooperation problems in the period of Trump's first presidency, as well as the EU's economic and migration issues generated new threats in the European region, which, in turn, provided a framework for Macron's administration to review the national security and foreign policy priorities.

In 2017, France published the Defence and National Security Strategic Review, which declared combating terrorism, overcoming the crises in the Sahel and the Middle East, as well as enhancing European strategic autonomy as foreign policy priorities¹. The fight against terrorism in France was pursued through a tough policy towards Islamic extremism and control of migration flows. To overcome the regional crises, the operations "Chamal" (*Opération Chammal*) in Iraq and Syria, "Barkhane" (*Opération Barkhane*) in the Sahel region were carried out, as well as a significant presence of the United Nations Interim Force in Lebanon (UNIFIL) was maintained. And the enhancement of the strategic autonomy of the EU required a policy of supporting the integration of states into it by creating an independent European defense system.

The next review of France's foreign policy priorities was done in 2022. The launch of the Russia-Ukraine armed conflict, the intensification of competition

for dividing the spheres of influence in different regions, the competition in sci-tech superiority and innovation or the "technological arms race", and the transformations in international transport and energy lines of communications built France the bedrock to once again review its foreign and security policy priorities. With the publication of the 2022 National Strategic Review, France redirected its strategic focus from counterterrorism and the fight against extremism toward preparing for high-intensity interstate conflicts in the Mediterranean and European regions. The review emphasizes the need to counter hybrid threats, address the intensifying rivalry among great powers, and enhance the effectiveness of strategic deterrence mechanisms.

Changes in France's strategic interests are also displayed in the Middle East. In 2022, France, within the framework of Operation "Chamal", was already prioritizing not increasing direct military involvement in regional conflicts, but rather deepening cooperation with the Syrian Kurdish Self-Defense Forces, Iraqi Armed Forces, and Peshmerga fighting against the Islamic State². However, the French military deployments, still maintained in Syria, Iraq, Lebanon, the UAE, Qatar, and Kuwait, no longer play a key role in establishing regional security and stability in strategic terms.

Building the EU's strategic autonomy is one of the important directions of French foreign policy. The Russia-Ukraine conflict, the growth of US-China contradictions, in addition to Trump's presidency in the US, further increase the threats to the European security complex, thus making room for the need to enhance the EU's strategic autonomy. Within the framework of the establishment of a polycentric world order, France seeks to embrace the EU's transformation from being an "object to a subject" of security provision, notably, to establish a European security system independent of NATO. This implies conducting a policy independent of the US, China, and Russia, establishing France's pan-European leadership in the EU, and increasing cooperation with other geopolitical powers in the sphere of common interests. In this context, the article also discusses the activation of France's policy of increasing the volume of military equipment exports and promoting joint production after the Russia-Ukraine war³.

Trump's policy may greatly affect the formation of the EU's strategic autonomy. Changes in the political course of the US current administration create new opportunities for France to unite European states around the idea of building a new pan-European security system independent of the US. France has expressed particular concern over instances in which certain members of the U.S. administration are perceived to interfere in the domestic electoral processes of specific EU member states and to provide implicit or explicit support to right-wing extremist movements within Europe⁴. The fact that France's strategic documents define the goal of becoming a "driving force" (*capacité d'entraînement*) in the region, and a "balancing

power" (*puissance d'équilibre*) globally as one of the main priorities of its foreign policy, also indicate the abovementioned⁵. The strategy of becoming a "driving force" ensues from Macron's European defense doctrine, which implies complementing NATO's territorial defense role in the European region, establishing a common military intervention force, a common defense budget, and developing a shared military doctrine for action⁶. As for the aspirations to become a "balancing power", they are often perceived as an attempt to maintain equal distance from both sides in the US-PRC strategic rivalry.

The Indo-Pacific direction is also in the shortlist of France's foreign policy priorities. This region is important not only because it is regarded as a novel powerhouse of global economic growth, but also because the majority of its naval bases are deployed there⁷. The Mediterranean - Red Sea – Arabian Sea – Indian Ocean – the Pacific route is the main itinerary for French naval supplies. Concurrently, France openly supports the implementation of two important projects that bypass Turkey: the "EastMed" pipeline construction project to transport gas discovered in the Israeli sector of the Mediterranean Sea, and the creation of the "India – Saudi Arabia – Jordan – Israel – Greece" economic corridor.

The role of France in the South Caucasus changing security environment

In terms of changing world order and growth of polycentricity, the balance of power formerly established in the South Caucasus is gradually being reshaped. After the 2020 Nagorno-Karabakh War and the outbreak of the Russia-Ukraine War, France is in a somewhat pursuit of furthering its engagement in the fragile regional security system. France's national strategic review does not anticipate any provisions on cooperation with either the South Caucasus, or individual regional states, only the section on European security priorities brings up the EU's European Neighborhood Policy (ENP). The section on the EU's Eastern Partnership (EaP), where Ukraine, Moldova and Georgia have received particular mention, it states that France should contribute to their stability and the implementation of structural reforms by vitalizing mechanisms for its economic aid and European programs⁸.

Since France does not have a comprehensive regional strategy for the South Caucasus, unlike the Balkan, Indo-Pacific, and Central Asian regions⁹, it is of critical importance to understand in which broader security complex France has embraced the South Caucasus region. As per the French Ministry for Europe and Foreign Affairs, Armenia, Georgia and Azerbaijan are included in the section on the European region¹⁰. And what's more, in official publications there are no strategic statements referring to the three states simultaneously. As we have mentioned, the only statement highlighting the commonalities of the South Caucasus is the EU's policy of supporting the Eastern Partnership

initiative. In this context, the statement in the document closely mirrors the provisions outlined in the European Union's defense strategy known as the "Strategic Compass"¹¹. Therefore, it can be concluded that France's regional foreign and security policy aligns with the provisions of the "Strategic Compass", adopted in 2022 during the French Presidency of the Council of the European Union.

Complementing the EU's strategic approaches, France, after the launch of the Russia-Ukraine War, began enhancing its engagement in the process of the settlement of the South Caucasus regional issues. This is primarily due to the review of France's foreign policy strategic priorities in 2022. Increasing regional involvement in the South Caucasus does not imply that a new strategic direction of foreign policy is being set up, as is the case with the African, Middle Eastern, or Central Asian regions, but rather that the region is by and large considered a sub-area at the intersection of the expanded Middle Eastern, European, and Central Asian regions.

For France, the weight on the South Caucasus is significantly increasing in the context of the implementation of its foreign policy goal of establishing European strategic autonomy and the application of restraints towards Russia. Simultaneously, the crisis in military-political relations between Armenia and Russia, as well as the increasing role of Azerbaijani energy and transport channels connecting Central Asia to Europe and bypassing Russia open up new opportunities for France. The role of the South Caucasus is no longer limited merely to the prospects of EU cooperation with regional states. Notably, Azerbaijan is primarily perceived in the context of the Central Asian, and Georgia and Armenia – in that of the expanded Black Sea security complex. Furthermore, given that Turkey's growing influence in the Middle East poses obstacles for France to strengthen its strategic positions, the latter may also attach certain importance to cooperation with Armenian Christian community-based organizations in the Middle East.

On account of strategic reviews in French foreign policy priorities, and enlargement of energy involvement in Azerbaijan and Central Asia, France takes some interest in unblocking the lines of communications in the South Caucasus as well. New possibilities arise for increasing the French energy influence in the Caspian region. Therefore, confiding the control over the lines of communications passing via Armenia to Russian forces is fraught with significantly limiting the possibilities of enlarging France's involvement in the Caspian region. It is in France's interests that regional lines of communications be completely unblocked, whereas the sovereignty of regional states is preserved, without the establishment of either Russian or Turkish control. And this is possible only if the balance of power between Armenia and Azerbaijan is ensured.

France – Azerbaijan: economic and political relations and prospects for their development

Political and economic relations between France and Azerbaijan have developed in an atmosphere of partnership. France is the second state after Turkey to recognize the independence of Azerbaijan. Heydar Aliyev and Ilham Aliyev made their first foreign visits to France during their terms of office. Moreover, back in 1993, an agreement on friendship was signed between the two states, which significantly developed bilateral economic, energy, cultural and educational ties.

The defense sphere also saw development of relations between France and Azerbaijan. According to the 2020 Report to Parliament on France's arms export, in 2010–2019, France sold €148.4 million worth of ammunition to Azerbaijan¹². Although no details about the types of ammunition are known, however, there have been subsequent publications in various media platforms. In the appendix to the "Azeri Defense", which is considered one of the unofficial sources of the Azerbaijani Ministry of Defense, it is stated that France has supplied Azerbaijan with "Aster 30 Samp/T" and "VL MICA" missile systems¹³. According to other open sources, the Azerbaijani armed forces also have French-produced "MO-120-RT-61" grenade launchers and a certain consignment of "Sherpa 2" armored vehicles¹⁴. In the defense sphere, Azerbaijan cooperates with the French company "Airbus Defence and Space", through which the *Spot 7* optical Earth-imaging satellite was sold to "Azercosmos" in 2014. The same company also built a satellite control center in Azerbaijan and undertook training Azerbaijani specialists¹⁵.

60% of the share of France's economic ties with the South Caucasus belongs to Azerbaijan. In 2023, France – Azerbaijan trade circulation doubled as per in 2022, amounting to \$423 million. Exports from Azerbaijan to France amounted to \$130 million, more than 90% of which were oil products¹⁶. The French Development Agency (*Agence Française de Développement, AFD*) is actively involved in the development of the Azerbaijani economy, providing financial, technical and advisory support to Azerbaijan in the modernization of its lines of communications. In 2015, the AFD provided financial aid with the amount of €112.5 million for the renovation of the Baku – Tbilisi – Kars railway line. And in 2018, the Agency allocated €93.5 million for the modernization of the Sumgait – Yalama section of the North – South railway network¹⁷. As the French Ambassador to Azerbaijan declared, the AFD was ready to provide up to €5 million worth financial aid to Azerbaijan for the modernization of transport, water, and energy infrastructures. The ambassador's statement also highlights France's support for Azerbaijan's sustainable development, including potential economic activities in Nagorno-Karabakh. In this context, it is noteworthy that in 2021, the French ambassador to Azerbaijan stated that there was no obstacle, political or any other, to French businesses operating in the territories recently "recovered" by Azerbaijan¹⁸.

The cooperation between France and Azerbaijan features the energy sector as well. The French oil and gas company “TotalEnergies” has nearly 30 years of experience in cooperation with Azerbaijan. It owns 35% stake in the Absheron gas and condensate field and holds 5% stake in the Baku – Tbilisi – Ceyhan (BTC) pipeline. In 2023, the company signed Memorandum of Understanding on energy cooperation with the Ministry of Energy of Azerbaijan for the development of 250 MW solar and 250 MW wind power plant projects. “TotalEnergies” is cooperating with the Azerbaijani SOCAR in the ongoing monitoring of methane emissions. The French company also takes interest in financing the Azerbaijani educational system, to be exact, in 2023 alone it provided \$400 thousand worth scholarships to Azerbaijani students¹⁹.

For France, the development of economic relations with Azerbaijan gains great importance in terms of maintaining cooperation with the Central Asian states. France puts a high value on the stability of these states, as it gradually increases its economic involvement in this region. In terms of France’s energy security, cooperation namely with Kazakhstan and Uzbekistan, which account for about half of the share of world’s uranium production, whereas 60% of electricity generation in France is provided by nuclear power plants, is of utmost significance. Due to the decrease in influence in Africa, France was bound to stop its uranium import from Niger, which had provided 20% of France’s uranium needs over the past ten years²⁰. As for importing uranium from Russia, here, too, France is devoid of any possibilities of using the port of St. Petersburg. Therefore, during Macron’s visit in 2023, a strategically important declaration of cooperation in the sphere of strategic minerals was signed with Kazakhstan²¹. Presently, more than 170 French companies operate in Kazakhstan, including French state-owned companies in electricity and nuclear production, and “TotalEnergies”. In the field of oil refining France also actively cooperates with Turkmenistan in the region²². To conclude, we can assert that the blockade of the West – Russia lines of communications, the sanctions against Russia and Iran significantly underscore for France the import of uranium and other energy resources from the Central Asian region via the port of Baku. In case the economic relations with Azerbaijan deteriorate, France may jeopardize maintaining its strategic involvement in the region of Central Asia.

In terms of the enhancement of economic cooperation between France and Azerbaijan the bilateral political relations notably suffered after the 2020 Nagorno-Karabakh War. Any emergence of political discrepancies between France and Azerbaijan has always been stipulated by cases of aid rendered to Armenia from various political forces in France. But as long as France was still factually considered an OSCE Minsk Group Co-Chair state, its government was unable to lend any unconditional political support to Armenia in the course of the negotiation processes on Nagorno-Karabakh conflict. The French

government has always been considerate about the support policy for Armenia, mindful of being thrust out of the mediation processes. On the one hand, Macron's administration didn't want to be accused by the French political forces of withholding support to Armenia, and on the other – didn't want that very support to be perceived by Azerbaijan as cessation of mediation and an urge to become a party to the conflict. With this very logic, in November 2020, the French Senate called for the recognition of Nagorno-Karabakh independence, whilst the French government refrained from any concrete action.

During the mediation activities of the OSCE Minsk Group, political discrepancies between France and Azerbaijan did not grow into a political crisis. The period of the actual cessation of French mediation in the Nagorno-Karabakh conflict resolution negotiation processes, which went down in 2023, after the Azerbaijani-imposed ethnic cleansing and forced displacement of the people of Nagorno-Karabakh, can be considered the outset of the political crisis between France and Azerbaijan. At that time, Macron accused Azerbaijan of attacking the people of Nagorno-Karabakh and called for a discussion of their rights and security issues²³. Moreover, France began to initiate discussions on the security issues of the Nagorno-Karabakh people in the UN Security Council and in various EU structures, which, needless to say, encountered strong criticism from Azerbaijan.

Following these events, various Azerbaijani officials began to make harsh accusations directed at France, holding it responsible in the pursuit of an anti-Azerbaijani policy. Azerbaijan also began to use this French policy in a domestic political context. In order to preserve its power, and then smoothly transmit it, the Aliyev regime, tried to incorporate new “hostile characters” so as to consolidate the Azerbaijani society. In this framework, during the scheduled presidential elections in February 2024, the growing Western influence in the region and the activation of foreign forces to interfere in Azerbaijan's internal affairs were presented as threats against Azerbaijan²⁴.

In return for France's approaches to politically support Armenia, Azerbaijan took up to certain actions against French citizens. In December 2023, Azerbaijani authorities arrested French citizen Martin Ryan on charges of espionage, and in April 2024, they arrested Frenchman Théo Clerc on charges of property damage in the Baku metro. These arrests further strained relations between France and Azerbaijan. The Ministry for Europe and Foreign Affairs of France condemned these arrests and urged its citizens to refrain from traveling to Azerbaijan in view of the danger of arbitrary arrests and unfair trials²⁵.

The political tension between France and Azerbaijan even rose more because of the Azerbaijani-instigated disturbances in the French Pacific island of New Caledonia. In April 2024, the Speaker of the Azerbaijani Parliament signed a cooperation agreement with pro-liberation forces in New Caledonia who were trying to destabilize the island²⁶. Following the unrest and insurgencies the local French forces managed to regain control quite quickly.

As a result, Azerbaijan spent huge resources and still failed to fabricate serious concerns for France. Moreover, the newly established authorities in New Caledonia immediately declared the cooperation agreements with the Speaker of Azerbaijani Parliament null and void.

Development of Armenia – France military-political relations

Relations between Armenia and France have historically evolved in friendly environment, which was much fostered by the bilateral historico-cultural ties, the recognition of the Armenian Genocide by France, the active role of the Armenian Diaspora in France. Apart from that, for years France has been an OSCE Minsk Group Co-Chair state, acting as a mediator in the Nagorno-Karabakh conflict resolution process. Since 1993, Armenia and France have signed a number of agreements pertaining to the cooperation development in the spheres of culture, science, technology, economy and defense²⁷. In its turn, the "Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement" (CEPA) signed between the European Union and the Republic of Armenia contributed to the enhancement of their relations, which provided complementary options for France to expand its activities in Armenia.

The development of relations has always been greatly influenced by the activities of the large Armenian community in France. In terms of the best integration in France, the case of the Armenian community in France, with its pro-state activities, can be best illustrated as exemplary for other ethnic groups. Armenian community organizations have managed to establish partnership relations with all influential political actors in French socio-political processes. The fight against radical Islam in France has also indirectly contributed to the weakening of the activities of Turkish and Azerbaijani lobbies there. In addition, unlike Turkish and Azerbaijani lobbies, Armenian interest groups have always conducted independent activities and never been directed by other forces.

In 2020 Nagorno-Karabakh post-war period and after the launch of Russia – Ukraine hostilities the relations between Armenia and France progressed even better. It was attributable to the de facto cessation of France's restraining mediation in Armenian-Azerbaijani relations, the rise in tension in Armenian-Russian allied relations, and the "Westernization" of Armenia's defense policy. By developing military-political relations with Armenia, France is trying out to prevent attempts at "regionalization" of governance in the South Caucasus. For France, both Turkey and Russia are strategic competitors in the Middle East, Central Asia, Eastern Europe, and the Sahel. The very existence of Armenia as a geographical obstacle to the spread of Pan-Turkism to Central Asia, the partnership relations between Armenia and Iran, as well as the role of Armenian Christian communities in the former French colonies in the Middle East are also important in terms of strengthening Armenian-French relations.

Expanding defense sector strategic cooperation in the development of military-political relations between Armenia and France²⁸, which commenced in

2022, is of great significance. In October 2023, an agreement was reached at the level of defense ministers to continue the strategic rapprochement between the states set in motion in 2022. The agreement signed between the parties states that France undertakes to support the transformation and capability development of the RA Armed Forces to be carried out in the format of retraining of military personnel and military-technical cooperation. Within the framework of military-technical aid, Armenia gains an offering of acquiring “GM-200” air defense systems, “Mistral”-type anti-aircraft missile systems, night-vision goggles, armored vehicles, etc. In the framework of the cooperation, a French military adviser has been appointed to Armenia’s Armed Forces²⁹.

In the development of relations between Armenia and France the economic factor is similarly important. In 2023, France ranked fourth in terms of foreign direct investment in Armenia (\$12.1 million), which, however, is about 5% less than in 2022³⁰. Nevertheless, it should be noted that, for example, in 2019, by contrast, France was the second foreign investor in Armenia after Russia³¹. Compared to 2022, the volumes of bilateral trade circulation have also increased somewhat, in 2023, in particular, they totaled about \$150 million. In 2023, the volume of imports from France to Armenia increased by around 50%, equaling roughly \$140 million, while exports from Armenia to France remained almost unchanged, equivalent to close \$10 million³². French companies play an active part in the balance of the Armenian economy, especially in the spheres of agro-based industries (“Pernod Ricard”), banking (“Credit Agricole”), and water resources management (“Véolia”). The French Development Agency, which has been operating in Armenia since 2013, also plays a leading part in the development of Armenia – France economic relations by way of contributing to the advancement of the agriculture via grants and loans, and to the increase of the efficiency of public financial management in Armenia³³.

Conclusion

Owing to 2022 France’s Foreign Policy Strategic Review its geopolitical priorities underwent changes. France shifted from combating terrorism and extremism to a national strategy of preparing for interstate conflicts, neutralizing hybrid threats, and confronting the deepening competition among great powers. France chose to weaken its geopolitical involvement in the African – Middle Eastern regions and make efforts in significantly increasing its role in the Eastern European and Central Asian regions.

France’s foreign policy strategic review did have a significant impact on its growing involvement in the South Caucasus. The augmentation of Armenian-French military-political relations facilitates for Armenia to balance its foreign policy. Suchlike enhancement of relations for Armenia especially features in receiving France’s support in the modernization of the Armed Forces. In terms of bilateral relations there are serious opportunities also for boosting cooperation in the energy sector. For all that, France does not claim the role of

a guarantor of Armenia's security. Moreover, France's policy regarding Azerbaijan in due parts has been achieved through the efforts of local Armenian lobbies. From regional security perspectives, it is important that the deepening of France's defense sector cooperation with Armenia is targeted not at provoking any further aggression against Azerbaijan, but rather at facilitating the introduction of peace mechanisms by ensuring military balance. This will also serve France in maintaining its economic investments in the Caspian region and increasing its geopolitical influence.

Translated by Ani Martirosyan

---

¹ **ՏԽ** / See "Revue stratégique de défense et de sécurité nationale 2017". Paris, 2017 (https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/2017-revue_strategique_dsn_cle4b3beb.pdf).

² **ՏԽ** / See *F. Kelly*. France to continue military operation in Syria and Iraq in 2019, Macron says. "The Defense Post", 17 January 2019 (<https://thedefensepost.com/2019/01/17/france-military-operation-chammal-syria-iraq-2019-macron/>).

³ **ՏԽ** / See *E. Soubrier*. Unpacking the storytelling around French arms sales: Demystifying the "strategic autonomy" argument. "Global Policy", 2023, Vol. 14, Issue 1:

⁴ **ՏԽ** / See *J. Bennink, C. Lunday, J. Stanley-Smith*. Germany's Scholz lashes out at Musk's 'disgusting' interventions in Europe. "Politico", 28 January 2025 (<https://www.politico.eu/article/olaf-scholz-germany-election-elon-musk-nazis-history/>).

⁵ **ՏԽ** / See "Revue nationale stratégique 2022". Paris, 2022 (<https://www.sgdsn.gouv.fr/publications/revue-nationale-strategique-2022>).

⁶ **ՏԽ** / See *D. Keohane*. Macron's European Defense Doctrine. "Carnegie Europe", 28 September 2017 (<https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2017/09/macrons-european-defense-doctrine?lang=en>).

⁷ **ՏԽ** / See "La stratégie de la France dans l'Indopacifique". Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères, 2022 (<https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/regional-strategies/indo-pacific/the-indo-pacific-a-priority-for-france/>).

⁸ **ՏԽ** / See "Revue nationale stratégique 2022". Paris, 2022 (<https://www.sgdsn.gouv.fr/publications/revue-nationale-strategique-2022>).

⁹ **ՏԽ** / See "France Diplomatie. Stratégies regionales". Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères, 2025 (<https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/strategies-regionales/>).

¹⁰ **ՏԽ** / See "France Diplomatie. Europe". Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères, 2025 (<https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/europe/>):

¹¹ **ՏԽ** / See "Strategic Compass for Security and Defence". Council of the European Union. Brussels, 21 March 2022.

¹² **ՏԽ** / See "Rapport au Parlement 2020 sur les exportations d'armement de la France". "SIPRI" databases (<https://www.sipri.org/databases/national-reports/France>):

¹³ **ՏԽ** / See «СМИ: Азербайджан закупит у Франции системы ПВО Aster и VL MICA». «Эхо Кавказа», 3 Декабря 2018 г. (<https://www.ekhokavkaza.com/a/29634909.html>).

¹⁴ **ՏԽ** / See "Azerbaijan's armored vehicles: Gurza-2 tactical intelligence patrol vehicle". "Defence.az", 14 February 2018 (<https://web.archive.org/web/20201029111651/http://defence.az/en/news/124381>).

¹⁵ **Տես** / See *Peter B. de Selding*. "Airbus Sells In-orbit Spot 7 Imaging Satellite to Azerbaijan". "SpaceNews", 4 December 2014 (<https://spacenews.com/42840airbus-sells-in-orbit-spot-7-imaging-satellite-to-azerbaijan/>).

¹⁶ **Տես** / See "The Observatory of Economic Complexity, France-Azerbaijan Trade 2023" (<https://oec.world/en/profile/bilateral-country/fra/partner/aze?>).

¹⁷ **Տես** / See "L'AFD et l'Azerbaïdjan: Relever le défi de l'après-pétrole". "AFD: Agence Française de Développement" (<https://www.afd.fr/fr/page-region-pays/azerbaïdjan>).

¹⁸ **Տես** / See "French - Azerbaijani trade and investment outlook". Ambassade de France en Azerbaïdjan (<https://az.ambafrance.org/French-Azerbaijani-trade-and-investment-outlook>).

¹⁹ **Տես** / See "Our activities in Azerbaijan". TotalEnergies, 2024 (https://totalenergies.com/sites/g/files/nytnzq121/files/documents/totalenergies_activities-azerbaijan_2024_en_pdf.pdf).

²⁰ **Տես** / See *A. Maad*. How dependent is France on Niger's uranium? "Le Monde", 7 August 2023 (https://www.lemonde.fr/en/les-decodeurs/article/2023/08/04/how-dependent-is-france-on-niger-s-uranium_6080772_8.html).

²¹ **Տես** / See "Kazakhstan, France Sign Joint Declaration on Strategic Minerals" (<https://astanatimes.com/2023/11/kazakhstan-france-sign-joint-declaration-on-strategic-minerals/>).

²² **Տես** / See "France Diplomatie. French policy in Central Asia". Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères (<https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/central-asia/france-and-central-asia/article/french-policy-in-central-asia>).

²³ **Տես** / See "Macron condemns Azeri use of force in Nagorno-Karabakh". "Armenpress", 20 September 2023 (<https://armenpress.am/en/article/1119998>).

²⁴ **Տես** / See "Azerbaijani president signals further divergence from West in inauguration speech". "Eurasianet", 16 February 2024 (<https://eurasianet.org/azerbaijani-president-signals-further-divergence-from-west-in-inauguration-speech?>).

²⁵ **Տես** / See "Azerbaïdjan - Situation de Théo Clerc (12 septembre 2024)", Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères (<https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/azerbaïdjan/evenements/article/azerbaïdjan-situation-de-theo-clerc-12-09-24>).

²⁶ **Տես** / See "New Caledonia annuls cooperation agreement with Azerbaijan". "OC Media", 22 October 2024 (<https://oc-media.org/new-caledonia-annuls-cooperation-agreement-with-azerbaijan/>).

²⁷ **Տես** / See «Երկկողմ հարաբերություններ, Ֆրանսիա», "Bilateral Relations, France". MFA AM (<https://www.mfa.am/hy/bilateral-relations/fr>).

²⁸ Ֆրանսիայի պաշտպանական ներուժի մասին տես / For France's defence capabilities see *Ա. Հ. Սելիքյան, Դ. Ս. Չիլինգարյան*, Հիմնարար ու կիրառական գիտությունները և դրանց դերը պետության պաշտպանունակության ապահովման գործում. արտասահմանյան փորձը, *A. H. Melikyan, D. S. Chilingaryan*. Fundamental and applied sciences and their role in ensuring the state's defense capability: the foreign experience (in arm. and russ. lang.). "Haikakan Banak", 2024, N 1 (<http://haykakanbanak.am/wp-content/uploads/2024/09/HB-1-2024-Amboghjakan.pdf>); *Մ. Ն. Կարապետյան, Ա. Պ. Պետրոսյան*, Ռազմատեխնիկական բաղաբաղանդությունը որպես ռազմական արդյունաբերության զարգացման ուղեցույց, *M. N. Karapetyan, A. P. Petrosyan*. Military-technical policy as a guideline for the development of military industry (in arm.lang.). "Haikakan Banak", 2022, N 2 (https://razmavaraget.wordpress.com/wp-content/uploads/202/10/hb_n2_2022.pdf).

²⁹ **ՏԵՄ** / See "La France renforce sa relation de défense avec l'Arménie". Ministère des Armées, 24 octobre 2023 (<https://www.defense.gouv.fr/actualites/france-renforce-sa-relation-defense-larmenie>).

³⁰ **ՏԵՄ** / See "France Foreign Direct Investment Position: Inward: USD: Total: Armenia" "CEIC" (<https://www.ceicdata.com/en/france/foreign-direct-investment-position-usd-by-region-and-country-oecd-member-annual/foreign-direct-investment-position-inward-usd-total-armenia?>).

³¹ **ՏԵՄ** / See "France Diplomacy. France and Armenia". Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères (<https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/armenia/france-and-armenia-65015/>).

³² **ՏԵՄ** / See "Armenia Exports to France". "Trading Economics" (<https://tradingeconomics.com/armenia/exports/france>).

³³ **ՏԵՄ** / See "Le groupe AFD et l'Arménie". "AFD: Agence Française de Développement", Février 2023 (<https://www.afd.fr/fr/ressources/le-groupe-afd-et-larmenie>).